हिंसः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ वाधिः। म्लेच्छः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥

वधकर्म्म, क्ली, (वधः एव कर्म्म।) प्राणवियोगफलकव्यापारः। तद्वैदिकपर्य्यायः। दभ्नोति १ दृणाति २ ध्वरति ३ धूर्व्वति ४ दृणक्ति ५ यचति ६ क्षणति ७ क्षणति ८ ऋधति ९ वभते १० अर्द्दयति ११ स्तृणाति १२ स्नेहयति १३ यातयति १४ स्फुरति १५ स्फुलति १६ निषयन्तु १७ अवतिरति १८ वियातः १९ आतिरत् २० तळित् २१ आखण्डलः २२ द्रणाति २३ रन्धाति २४ भ्रणाति २५ भ्रन्थाति २६ हथेलूहि २७ तालूहि २८ निसोग्रते २९ निवर्द्दयति ३० मिनाति ३१ मिनोति ३२ धमति ३३। इति त्रयस्त्रिंशद्वधकर्म्माणः। इति वैद्यनिघण्टौ। २। १९॥

वधत्रं, क्ली, (वध्यतेऽनेन इति। वध+"अमिनक्षियजिवधिपतिभ्यश्छत्रन्।" उणा० ३।१०५। इति छत्रन्।) अस्त्रम्। इत्युणादिकोषः॥

वधस्थली, स्त्री, (वधाय वधस्य वा स्थली स्थानम्।) प्राणिवधस्थलम्। मशान इति भाषा। तत्पर्य्यायः। आघातः २। इति त्रिकाण्डशेषः॥ प्रघातः ३ वधस्थानम् ४। इति शब्दरत्नावली॥ आघातनम् ५। इति हारावली॥

वधस्थानम्, क्ली, (वधाय वधस्य वा स्थानं भूमिः।) वधस्थली। इति हारावली। १९६॥

व(ब)धाङ्कं, क्ली, (वधः बन्धनं एवाङ्कं यस्य। ततः कन्।) कारावेश्म। इति त्रिकाण्डशेषः॥

वधार्हः, त्रि, (वधं अर्हतीति। अर्ह+अण्।) वध्यः। हननयोग्यः। यथा, वृहस्पतिः।

"वधार्हः सुवर्णशतं दमं दाप्यस्तु पूरुषः।
अङ्गच्छेदार्द्धकल्पं सन्दंशार्हस्तदर्द्धकम्॥"

सन्दंशो वृद्धाङ्गुलितर्जन्योश्छेदः। इति प्रायश्चित्तविवेकः॥

वधी, [न्] त्रि, (प्राणवियोगफलकव्यापारो वधः स निष्पाद्यत्वनिरूपितनिष्पादकत्वेनास्त्यस्येति। वध+इनिः।) वधकर्त्ता। प्राणवियोगफलकव्यापारो वधः तन्निष्पादकत्वञ्च साक्षात् परम्परोदासीनं स्मृतिकारपरिगणितं वधित्वम्। तच्च पञ्चविधं स्मृतिस्वरसात् कर्त्ता प्रयोजकोऽनुमन्तानुमाहको निमित्ती चेति। परान्तरव्यापारजन्यवधानेन वधनिष्पादकः कर्त्ता। १। यः कर्त्तारं कारयति स प्रयोजकः। २। स च द्विविधः। एकः स्वतोऽप्रवृत्तमेव पदातिं वेतनादिना प्रेरयति। अपरः स्वतः प्रवृत्तमेव मन्त्रोपायोपदेशादिना प्रोत्साहयति। अनुमन्तिदातानुमन्ता। ३। अनुमतिश्च द्विविधा एका यद्विरोधाद्धननं न भवति तस्य विरोधिनो मया निरोधः कर्त्तव्य इति प्रयुक्तिरनुमतिः। अपरा एनं हन्मीति वचने प्रयुक्तस्याप्रतिषेध एव। अनुग्राहकोऽपि द्विविधः। एको विघ्नप्रतिरोधकः। अपरः स्वल्पप्रवृत्तौ। ४। उद्देश्यत्वे सति हन्तुर्मन्त्र्यादको निमित्ती। ५। अत्र प्रयोजकस्य कर्त्तृप्रयुक्तिद्वारेण वधकारणत्वम्। अनुमन्तुश्च हन्तुर्निर्भयत्वेन दृढतरप्रहारोत्पत्तिद्वारेण। अनुग्राहकस्य पलायनाद्यसम्भवेन हननीयस्थैर्य्यं कुर्व्वतः प्रहारस्वरूपोत्पत्तिद्वारेण वा कारणत्वम्। निमित्तिनो हन्तुर्मन्त्र्यादनद्वारेणेति। प्रयोजकादीनां चतुर्णां अवहितहननकारणानामवान्तरभेदाद्भेदः। अतः पञ्चविधं वधित्वम्। इति प्रायश्चित्तविवेकः॥

वधोद्यतः, त्रि, (वधाय उद्यतः।) परवधायोद्युक्तः। तत्पर्य्यायः। सन्नद्धः २ आततायी ३। इत्यमरः॥ आततायिवधापवादमाह वृहस्पतिः।

"नाततायिवधे हन्ता प्राप्नुयात् किल्बिषं क्वचित्।
विनाशार्थिनमायान्तं घातयन्नापराध्नुयात्॥"

कात्यायनः।

"आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम्।
जिघांसन्तं जिघांसीयात् न तेन ब्रह्महा भवेत्॥"

जिघांसी सन् ईयात् गच्छेदित्यर्थः। देवलः।

"उद्यम्य शस्त्रमायान्तं भ्रूणमप्याततायिनम्।
निहत्य भ्रूणहा न स्यादहत्वा भ्रूणहा भवेत्॥"

भ्रूणो ब्राह्मणविशेषः। दोषदर्शनं नियमार्थम्। मनुविष्णू।

"गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम्।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्॥"

एवकारो नियमार्थः। तथा।

"नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन।
प्रकाशं वाप्रकाशं वा मन्युस्तन्मन्युमृच्छति॥"

यस्माद्धन्तुर्मन्युर्हन्यमानमन्युं नाशयति न पुनः पुरुषो हन्ति हन्यते वेति हननविधेरपवादः। आततायिनमाह वशिष्ठः।

"अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः।
क्षेत्रदारापहारी च षड्ते आततायिनः॥"

विष्णुकात्यायनौ।

"उद्यतासिविषाग्निश्च ग्रामोद्यतकरं तथा।
आथर्व्वणेन हन्तारं पिशुनञ्चैव राजसु॥
भार्य्यातिक्रामिणञ्चैव विद्यात् सप्ततायिनः।
यशोवृत्तिहरानन्यानाहुर्धर्म्मार्थहारकान्॥"

विशेषमाह कात्यायनः।

"अनाचारितपूर्व्वो यस्त्वपराधे प्रवर्त्तते।
प्राणद्रव्यापहारे च प्रवृत्तस्याततायिता॥"

अनाचारितोऽनपकृतः। तेन पूर्व्वकृतापराधस्य मारणोद्यतस्य नाततायिता। एतेन प्रत्यपकारविधे दोष एव। ननु आततायिनोरपि गोब्राह्मणयोर्हनने दोषमाह सुमन्तुः।

"आततायिवधे न दोषोऽन्यत्र गोब्राह्मणात् यदा हन्यात् प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्।" तथा भविष्ये।

"तुल्यानामपि गोविप्रं न हन्याद्वै कदाचन॥"

अतः पूर्व्ववचनविरोधः। अत्र व्यवस्थामाह कात्यायनः।

"आततायिनि चोत्कृष्टे तपःस्वाध्यायजन्मतः।
वधस्तत्र तु नैव स्यात् पापे हीने वधो भृगुः॥"

जन्मपदेन जातिकुलयोरुच्यते। तेन हन्तृपक्षयोः तपोविद्याजातिकुलैरुत्कृष्टो नाततायी वध्यः तदन्यो वध्य एव। भगवद्गीतायाम्। १। ३६।

यथा,—

"पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वैतानाततायिनः॥"

इति।

एतान् भीष्मादीनत्यन्तोत्कृष्टगुणानित्यर्थः। एवम्भूताततायिनश्चाहनने फलमप्याह वृहस्पतिः।

"आततायिनमुत्कृष्टं वृत्तस्वाध्यायसंयुतम्।
यो न हन्याद्यथाप्राप्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत्॥"

यद्यपि गुरुं बहुश्रुतं हन्यादिति श्रूयते तथापि गुरोः सकाशात् कुलविद्यातपोभिः शिष्यस्याप्युत्कर्षसम्भवादेवं बहुश्रुतादपि। एवमधमवर्णस्य उत्तमवर्णो न वध्यः पूर्व्वापराधकृतविषयं वा सुमन्तुवचनम्। गौरातताय्यपि न वध्यः।

"नखिनां शृङ्गिणाञ्चैव दंष्ट्रिणाञ्चाततायिनाम्।
हस्त्यश्वानां तथान्येषां वधे हन्ता न दोषभाग्॥"

इति कात्यायनवचनं गोव्यतिरिक्तशृङ्गिविषयम्॥ विशेषमाह कात्यायनः।

"उद्यतानान्तु पापानां हन्तुर्दोषो न विद्यते।
निवृत्तास्तु यदारम्भाद्गुरुहत्यं न वधः स्मृतः॥"

इति प्रायश्चित्तविवेकः॥

वध्यः, त्रि, (वधमर्हतीति। वध+यत्।) वधार्हः। तत्पर्य्यायः। शीर्षच्छेद्यः २। इत्यमरः। ३।१।४५॥

"किन्त्वया न श्रुतं लोके अवध्याः शत्रुयोषितः।
हीनवर्णोपसृष्टा या त्याज्या वध्यापि वा भवेत्॥"

इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥

अवध्या यथा,—

"गोब्राह्मणं वृद्धमथापि सुप्तं
बालं स्वबन्धुं ललनां सुदृष्टाम्।
कृतापराधानपि नैव वध्या-
दाचार्य्यसख्या गुरवस्तथैव॥"

इति वामनपुराणे ५५ अध्यायः॥

वध्यपालः, पुं, (वध्यं बन्धनस्थानं कारागारं पालयतीति। वध्य+पाल+अण्।) कारागारक्षकः। यथा,—

"साध्वीविक्रयकृद्वध्यपालः केशरिविक्रयी।
तप्तलौहे तु पच्यन्ते यश्च भक्तं परित्यजेत्॥"

इति विष्णुपुराणे। २। ६। ११॥

वन, सम्भक्तिशब्दयोः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) वनति। संभक्तिः सेवनम्। इति दुर्गादासः॥

वन, उ म याष्टौ। इति कविकल्पद्रुमः। (भ्वा०-पर०-अक०-सेट्। उदित्त्वात् क्त्वावेट्।) उ, वनित्वा वत्वा। म, प्रवनयति। मित्त्वेऽपि अस्य णौ ज्वलहलेत्यादिना केवलस्य हस्वविकल्पनात् सोपसर्गस्यैव नित्यं ह्रस्वः। वनयति वानयति। याष्टतिर्व्यापारः। अयन्तु कर्मवत् क्रियामाच इत्यन्ये। इति दुर्गादासः॥